

Tradicionalno društvo i njegova (sub)kultura: Šolta – idealna jedinica: pristup istraživanju tradicionalnog otočnog društva

Josip Županov

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK Ovaj rad spada u povjesnu sociologiju kojom se hrvatski sociolozi vrlo malo bave. Pišuci o društvenom i kulturnom identitetu Šoltana, autor prvo nastoji odgovoriti na upit poznaju li osobe koje su se rodile na Šolti i uvažavaju li u svakodnevnom životu Šoltu kao »kulturni sustav« (način života), a zatim iznosi bitne sastavnice tradicionalnog društva i svakodnevnoga šoltanskog života u takvom društvu. Rad je predmetna i metodologijska novina u Županovljevu opusu i omogućuje nam da ga upoznamo u novom svjetlu: znanstvenik koji se čitav životni vijek bavio modernim društvom predstavlja se vrhunskim analitičarem tradicionalnog društva. Štivo je tim zanimljivije i relevantnije što će problem poznavanja, odnosno buđenja interesa za sociokulturne korijene biti osobito teška zadaća kod pripadnika najmlađeg naraštaja, jer su šoltanski korijeni u neravnopravnoj konkurenciji s američkom popkulturom i jer je teško doći do relevantnih informacija o Šolti kakva je nekada bila (pred 100 godina).

Županov je rad napisao primijenivši retroaktivno istu metodu kojom su zapadni socijalni antropolozi proučavali tzv. »primitivna plemena« na otocima Pacifika. Razlika je u tome što su oni došli na otok, živjeli na sličan način kao i domorodci i sudjelovali u njihovim ritualnim i drugim aktivnostima, bilježili rezultate promatranja i po povratku na svoja sveučilišta, analizirali prikupljene podatke pomoću teorijskog analitičkog instrumentarija svoje struke, a Županov se rodio na Šolti, naučio lokalni jezični idiom, sudjelovao u različitim aktivnostima na otoku i sada prikupljene informacije propustio kroz filter sociološkog softvera. Osobito su zanimljive autorove pripomene o kućnim zadrugama na otocima i u kontinentalnom dijelu Hrvatske, prikaz tradicionalnog društva pomoću šest koncentričnih krugova (u slučaju Šolte ti su krugovi bili: pojedinac, biološka obitelj kojoj pojedinac pripada, proširena porodica – prije njezina raspada, lokalna zajednica odnosno selo organizirano kao bračtovština, splitska komuna i Austro-Ugarska monarhija) s identifikacijom sociointegrativnih mehanizama i Katoličke crkve kao temeljne integrativne strukture. Drugi dio rada čini minuciozna analiza šoltanske (sub)kulture, prvenstveno njezina normativnog sustava, koja je 1990. godine objavljena u zborniku-monografiji *Šolta*.

Ključne riječi: kućne zadruge, tradicionalno društvo, normativni sustav, (sub)kultura, Šolta.

Primljeno: 27. studenoga 2001.

Pribvačeno: 15. prosinca 2001.

Copyright © 2001 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu – Institute for Social Research of Zagreb.
Sva prava pridržana – All rights reserved.

1. Uvodna riječ

Povjesna sociologijska istraživanja, kojima se hrvatski sociolozi – zbog malobrojnosti i zbog financijske anoreksije – uglavnom ne bave, uvjet su meritornog govora o društvenom i kulturnom identitetu, a posebice razumijevanja tradicionalnog društva i svakodnevnoga načina života odnosno (sub)kulture takvog društva. Aktualiziraju ih globalizacija s nivelirajućom američkom popkulturom te ograničenja usmene predaje najstarijih stanovnika određenog mjesta: broj je takvih informatora svake godine iz bioloških razloga manji i oni mogu pružiti faktografske podatke a ne uravnotežene i sociologijski relevantne interpretacije.

Ovaj je rad pokušaj da se na primjeru Šolte i njezinih šest ruralnih zajednica, koje su bile gotovo idealne jedinice tradicionalnog društva izlože rezultati istraživanja do kojih se došlo u proučavanju strukture tradicionalnog društva i svakodnevno-ga načina života Šoltana odnosno njihove subkulture, i to prvenstveno normativnog aspekta ove kulture vezanoga uz osjećaj identiteta (pripadnosti određenoj užoj zajednici), te ponudi metodologijski pristup koji bi mogao biti plodotvoran u budućim istraživanjima sličnoga predmeta. Na taj način ovaj rad ima dvojaku ulogu. S jedne strane, on sadrži rezultate do kojih je autor došao vlastitim istraživanjem, a s druge on u metodologijskom pogledu djeluje poticajno. Napokon, on je i svojevrstan nastavak onoga što sam 2000. godine pisao o našim tradicionalnim društvima u sklopu obrade problema polumodernosti.

Ciljevima se rada zbog toga mogu odrediti: (a) ponuditi koherentan teorijsko-metodologijski pristup istraživanjima tradicionalnog otočnog društva; (b) prikazati i obraditi strukturu tradicionalnog društva kao sustav koncentričnih krugova; (c) analizirati (sub)kulturu tradicionalnog društva na primjeru Šolte i pokazati njezinu normativnu i socioregulativnu funkciju u lokalnoj ruralnoj zajednici (selu) te integrativnu ulogu u tradicionalnom društvu. Njihovo je postizanje osim od znanstvenog i od šireg društvenog značaja, jer je problem šoltanskih kulturnih korijena aktualan za sve koji su se sa Šolte iselili ili su šoltanskog podrijetla tako i za ono, novo stanovništvo koje bi na Šoltu došlo u slučaju njezine demografske revitalizacije.

To je u svakom slučaju težak zadatak, jer je danas jako teško moguće doći do vjerodostojnih i do relevantnih informacija o tome kakvi su hrvatski otocci i njihove lokalne zajednice odnosno tzv. mala seljačka društva bila pred 100 do 150 godina. I to ne samo jer su takve zajednice (jer je nestao gospodarski i drugi supstrat na kojem su počivale) ili iščezle ili transformirane s ponekim ušćevanim »survivalima«, koji mogu imati i drugačiju funkciju, nego i zato jer je pisanih radova jako malo. Tako o tradicionalnom društvu na hrvatskim otocima, o njegovoj strukturi i kulturi nije objavljena ni jedna jedina prava sociologijska monografija. Za razliku od toga o tradicionalnom društvu u kontinentalnoj Hrvatskoj, posebice o proširenoj obitelji odnosno kućnoj zadrugi i ekonomskoj organizaciji jedinica takvoga društva napisana je i objavljena impresivna literatura. Otočne su proširene porodice strukturalno bile slične »kućnim zadrugama« u drugim hrvatskim, osobito ravničarskim, krajevima, a raspale su se približno u isto vrijeme i iz

sličnih razloga kao i kućne zadruge: zbog prodora novčane ekonomije u autarhijsko ustrojstvo zadruge. Problem je u tome što se zbog izrazitih posebnosti tradicionalnog otočnog društva ovi radovi ne mogu izravno koristiti u analizama mediteranske verzije kućne zadruge.

Kako bih riješio ovu zadaću retroaktivno sam primijenio onu istu metodu kojom su zapadni socijalni antropolozi proučavali tzv. »primitivna plemena« na otocima Pacifika.

2. Pristup istraživanju tradicionalnog društva i hoće li Šolta potonuti

Šolta se – kao i svaki otok – može usporediti s brodom, jer je sa svih strana opkoljena vodom, ali za razliku od bilokojeg broda ne može potonuti. U fizikalnom smislu (ako isključimo neku malo vjerojatnu prirodnu kataklizmu) Šolta je nepotopiva. No, može li ona potonuti u simboličkom smislu kao izvor društvenoga i kulturnog identiteta ljudi koji se nazivaju Šoltanima? Pitanje o šoltanskom identitetu može se svesti na dva potpitanja: (1) jeste li vi dio Šolte i (2) je li Šolta dio vas?

Odgovarajući na prvo pitanje mogu jednostavno reći da je za mog pametara čovjek (»težak«) bio sastavni dio šoltanskog krajolika. Glavna su obilježja tog krajolika činili nasadi mediteranskih kultura: maslina, smokava, mendula i osobito vinograda, koji su svojom plavozelenom bojom prekrivali čitavo šoltansko polje. Među tim nasadima uvijek su se zapažali ljudi kako obavljaju sezonske poslove.

Danas se te kulture ubrzano povlače pred divljom prirodom: trnjem, dračom, grmljem i makijom i osobito pred borovima. Bor je zaštitni znak masovnog turizma ali je sa stanovišta mediteranskih kultura zapravo vrsta korova. U toj divljini koja se ponovno vraća, nema mjesta čovjeku, a broj stanovnika se toliko smanjio da je prava rijetkost ugledati težaka čak i na onim parcelama gdje mediteranske kulture još nekako odolijevaju najezdi divljine.

Ako čak i dode do demografske revitalizacije otoka, o čemu se već dugo (premda u posljednje vrijeme sve manje) priča, to će biti neko drugo stanovništvo, koje sigurno neće obnavljati tradicionalni mediteranski pejzaž niti se uklopiti u takav pejzaž. Povijesni naziv otoka možda se neće izmijeniti: na zemljopisnim mapama će i dalje pisati Šolta – no hoće li novi stanovnici ikad postati Šoltani?

Drugo je pitanje još važnije i može se precizirati ovako: osjećate li se još uvijek Šoltanima? To se pitanje mora postaviti svima koji su se privremeno ili trajno iselili ne samo u daleke zemlje već i u najbliže susjedstvo – u Split. Za naraštaj srednje dobi pitanje bi se moglo sročiti ovako: poznajete li još uvijek i uvažavate li u svakodnevnom životu Šoltu kao »kulturni sustav« (kao sustav kulturnih normi i vrijednosti i obrazaca društvenog ponašanja – ukratko, kao način života)? Naš upitanik nam na to može odgovoriti: da, naravno, na to nisam zaboravio, ali u

novoj sredini se ne mogu pridržavati šoltanskog »kodeksa«, jer u toj sredini vrijede drugačija »pravila igre«. A osim toga način života se u posljednjih pola stoljeća mnogo izmijenio i na samoj Šolti. Tko se danas, čak i u svakodnevnom (raz)govoru služi jezičnim idiomima svoga sela (nekad je svako selo imalo svoje posebne izričaje). Danas prevladava jezični standard masovnih medija – osobito radija i televizije. Dakako, sadašnji stanovnici Šolte bolje se sjećaju običaja, navika, izričaja i načina mišljenja zato što su starije dobi pa njihovo sjećanje seže dublje u prošlost – ali i oni su se prilično promijenili.

No, kakvo pitanje postaviti najmlađem naraštaju školske dobi, onima koji se možda nisu ni rodili na Šolti, već jedino ožive šoltanske ulice u vrijeme ljetnih praznika. Osjećaju li se i oni Šoltanima? Možda je prerano da im to pitanje sada postavimo. Međutim, u zreloj dobi to će biti slično slučaju kad bi se nekom sjeve-roameričkom crncu (ili »politički korektno« Afroamerikancu), čiji preci potječu iz Gambije postavilo pitanje: osjećate li se Gambijcem? On bi vjerojatno odgovorio: Naravno, ne – ali u Gambiji su moji korijeni (*roots*), i ja želim saznati što više o svojim korijenima. Analogno tome nije za očekivati da bi se svi (pa ni većina) pripadnika najmlađeg naraštaja identificirali kao Šoltani već da im se ucijepi interes za njihove kulturne (ili sociokulturne) šoltanske korijene.

To će biti vraški težak zadatak, s dva razloga. Prvo, šoltanski korijeni bit će u neravnopravnoj konkurenciji s američkom popkulturom koja svakodnevno plavi hrvatski (i ne samo hrvatski) medijski prostor. Drugi je problem u tome kako doći do relevantnih informacija o Šolti kakva je nekada bila (pred 100 do 150 godina).

Pisanih radova je vrlo malo (primjerice, Barbarić-Krešić, 1992.; Rudan i Angel, 1987.; Vukmanović, 1973.). Tako na primjer u mom eseju »Sociologija svakodnevnog šoltanskog života« napisanu za Mihovilovićev zbornik (Županov, 1990.) nema ni jedne reference, jer naprosto nisam mogao pronaći ni jednu pravu sociološkijsku monografiju na koju bih se mogao pozvati i osloniti. Pišući taj esej ja sam zapravo retroaktivno primijenio istu metodu kao zapadni socijalni antropolozi koji su proučavali tzv. »primitivna plemena« na brojnim otocima raštrkanim po prostranstvima Pacifika. Oni bi se nastanili na tom otoku, naučili lokalni jezik, živjeli na sličan način kao i domorodci i sudjelovali u njihovim ritualnim i drugim aktivnostima marljivo bilježeci rezultate svog promatranja. Nakon desetak pa i više godina oni se vraćaju na svoje sveučilište, analiziraju prikupljene podatke pomoću teorijskog analitičkog instrumentarija svoje struke i objavljuju knjige, od kojih se neke i danas smatraju standardnom literaturom (Mead, 1935.; Nash, 1966.; Neil, 1960.; Rafferty, Culkin, Montague et al., 1970.).

Ja sam se rodio na Šolti, naučio lokalni jezični idiom, sudjelovao u različitim aktivnostima na otoku i mnogo toga zapamtio. Kao gimnazijalac bio sam anketar u pripremi monografije meteogeografa Ive Rubića »Šolta«, a zadaća mi je bila pretražiti sva imena i prezimena, pa čak i kako su nastali nadimci. Sada mi je bilo preostalo da prikupljene (zapamćene) informacije propustim kroz filter socio-

loškog softvera koji sam u međuvremenu naučio. I da napišem kraći tekst o šoltanskoj (sub)kulturi, na prvom mjestu o njezinu normativnom sustavu.

To može biti polazna točka u potrazi za korijenima, ali ne i dovoljna informacija. U Hrvatskoj se sociolozi uglavnom ne bave takvim istraživanjima – i zbog malobrojnosti i zbog financijske anoreksije. Čini se kao da novim naraštajima kao glavni izvor informacija preostaje usmena predaja najstarijih Šoltana. Ali taj izvor ima dva ozbiljna ograničenja. Prvo, broj takvih informatora će – zbog prirodnih uzroka – postajati iz godine u godinu sve manji. Drugo, osim faktografskih podataka, iz takvih se izvora ne mogu očekivati uravnotežene i sociologijski relevantne interpretacije.

Nastavni programi iz sociologije i u srednjim školama i na fakultetu malo se ili nimalo bave hrvatskom povjesnom sociologijom (*Croatian social history*).¹ Na primjer, otok Šolta je do prije 100 ili 150 godina bio tipična agrarna zajednica s gotovo idealnim prirodnim granicama, u okviru hrvatskoga tradicionalnog društva, pa su njezine bitne kulturne i socijalne strukture bile slične onim u drugim hrvatskim krajevima. Ljudi su, primjerice, živjeli u proširenim porodicama, koje su se sastojale od dvije ili više nuklearnih (bioloških) obitelji. Ove su proširene porodice strukturalno bile slične »kućnim zadrugama« u drugim hrvatskim, osobito ravničarskim, krajevima. Izvor ravničarske i mediteranske verzije kućne zadruge bila je staroslavenska zadruga. Te su zadruge bile ravnopravne i samoppravne komune izložene utjecaju »centralističkih« apsolutističkih monarhija i razvoju industrijske demokracije i jačanjem građanskog društva postale disfunkcionalne. Raspale su se približno u isto vrijeme i iz sličnih razloga kao i kućne zadruge: zbog prodora novčane ekonomije u autarhijsko ustrojstvo zadruge. O raspadanju te mediteranske verzije kućne zadruge sistematskih sociologijskih istraživanja i sociologijskih studija gotovo da i nema. Etnografsku je napisala Zorica Rajković. Ali – koliko se ja osobno sjećam – podjela proširene porodice na biološke obitelji nije prolazila bez teških svada i velikih napetosti. Posljedice te socijalne dezorganizacije (da upotrijebim termin iz starije američke sociologije) osjećale su se dugo vremena. Ako su danas manje vidljive nego u doba moje mladosti, to više valja zahvaliti depopulaciji negoli uspostavljanju nove socijalne ravnoteže.

A o kućnim zadrugama u ravničarskoj Hrvatskoj napisana je opsežna literatura koja, na jednoj strani idealizira te vjekovima stare oblike društveno-obiteljskog života, ali u novije vrijeme ima i radova koji dokazuju da su kućne zadruge bile daleko od idealnih oblika društvene organizacije (Erllich, 1964.; Kovačević, 2000.; Mandić, 1974.; Obrad, 1992.; Pavličević, 1989.; Puljiz, 1992.; Sicard, 1974.; Stojšavljević, 1974.; Supek, 1987.; Utješenović-Ostrožinski, 1988. i dr.). Ukratko, ono što su za kopno obradili Vera St. Erllich i Dinko Tomašić (1937.) to nitko nije učinio za otoke.

¹ U Hrvatskoj gotovo jedino postoji politička povijest.

Dok je seljaštvo činilo i do 80 posto ukupnoga stanovništva, neki su se politički programi zasnivali na njima – na primjer, program »seljačke republike« Stjepana Radića, utemeljitelja i vode Hrvatske seljačke stranke (HSS). Naravno, s golemom promjenom strukture stanovništva koja je rezultat »socijalističke industrijalizacije« i društvene polumodernizacije hrvatskoga društva nije više logično očekivati da se koncept »seljačke republike« spominje u bilo kojem političkom dokumentu, pa ni obnovljenoga HSS-a.

3. Struktura tradicionalnog otočnog društva

Pokušat ću naznačiti kako bi se to tradicionalno društvo moglo grafički prikazati. U prvom redu kao sustav koncentričnih krugova. Prvi krug bio bi pojedinac. Drugi krug je biološka obitelj kojoj pojedinac pripada. Treći krug činila bi proširena porodica (prije njezina raspada). Četvrti krug je tvorila lokalna zajednica (selo) koja je bila organizirana kao bratovština. Bratovština je bila glavni oblik socijalne organizacije seoske zajednice, čiji su članovi bili voditelji obitelji, a u spisima bratovština neposredno se prepoznaje njihova uloga socijalne kontrole. Polazeći od ovakove sheme na otoku Šolti je bilo šest lokalnih zajednica. A te su zajednice funkcionirale pod istom kapom: splitskom komunom koja je bila neka vrsta kolektivnog feudalca (u literaturi su takvi odnosi poznati pod nazivom kolonat).

Srž kolonata činilo je ubiranje prirodne rente od različitih poljoprivrednih prinosa. Ta je renta definitivno ukinuta početkom 20. stoljeća novčanim otkupom Šoltana uz cijenu od 900.000 austrijskih kruna, čemu su pridonijeli i prvi iseljenici u prekomorske zemlje.

I na koncu izvanjska struktura bila je Austro-ugarska država, koja je novačila ročne vojnike i mobilizirala stanovnike u slučaju rata. Pored toga ona je ubirala poreze u novcu. Lokalna zajednica je funkcionirala autonomno u odnosu na splitsku komunu i carsku vlast.

Pa ipak postojala je jedna struktura koja je djelovala kao integrativni faktor u društvu. Bila je to katolička crkva. Ona je bila nazočna u svakom selu (učitelj se pojavio mnogo kasnije kada je uvedeno obvezno osnovno obrazovanje) i župnik je bio najutjecajnija osoba ne samo kad se radilo o moralnovjerskim nego i o financijskim pitanjima. Crkvena je hijerarhija išla od seoskog župnika pa sve do carskoga dvora. Ovdje valja napomenuti da je habsburška monarhija imala poseban status u katoličkoj Evropi, što se vidi i po službenom naslovu austrijskoga cara: »njegovo otčinsko i apoštolsko veličanstvo«. S raspadom Austro-ugarske monarhije 1918. godine crkva gubi taj svoj specijalan status koji više nikad nije obnovila. No, i poslije 1918. godine tradicionalne društvene strukture, koje su se razvile u procesu vjekovne adaptacije stanovništva funkcioniraju i dalje po istim pravilima kao i prije, ali postupno ipak slabe. Navest ću jedan primjer iz razdoblja poslije Drugoga svjetskog rata. Tada se u selu pojavljuje jedna nova institucija: »masovni sastanak« kao zametak budućeg zbora birača. Seljaci su smatrali da je dovoljno da na masovni sastanak dođu samo muške glave u obitelji, dok su partijski ljudi inzistirali da dođu i žene i omladina. Muškarci su se tu pridržavali sta-

roga pravila po kojem su samo muške glave porodice bili »bratimi«. No, tamo gdje nije bilo muške glave »bratimi« su bile i žene. Stoga ako su na masovni sastanak ili na zbor birača i došle samo muške glave porodice, smatralo se da je odziv na sastanak bio stopostotan.

Premda bratovštine formalno postoje i danas, njihova (čak i ekonomska) snaga i društvena uloga nisu ni sjena onoga što je bratovština nekad bila. Sa sociologijskog gledišta posebno je zanimljiva njihova regulacija ljudskog ponašanja u zajednici, za koju u sociologiji postoji *terminus technicus* »socijalna kontrola«. Tako je, na primjer, pravilima bratovštine u Srednjem Selu bilo zabranjeno psovanje – za prekršaj je čak bila predviđena i neka novčana kazna. A za neke moralne prekršaje postojala je i jedna vrlo efikasna sankcija. Naime, za vrijeme službe božje u crkvi »bratimi« su držali u ruci dugačku (više od metra) i masivnu upaljevinu svijeću. Prekršitelj nekih moralnih normi kažnjavao se time što mu je bila uskraćena svijeća. Ta privremena/povremena »ekskomunikacija« iz zajednice smatrala se velikom sramotom.

Međutim, u doba disolucije proširene porodice i slabljenja bratovštine psovanje Boga i svetaca postalo je simbol muškosti (mačizma) i naznaka društvene zrelosti mladog čovjeka. Dolazi do takmičenja u tome tko će u psovanju biti duhovitiji i originalniji. Razvio se pravi psovački orkestar. Kad bi se kojim slučajem priredilo međunarodno natjecanje u psovanju, Hrvati bi zajedno s Madžarima i Španjolcima podijelili prva tri mjesta. Socijalna dezorganizacija koja je nastupila prije (premda ne znam koliko prije) mog rođenja u skladu je s tezom Vere St. Erlich (1964.), koja primjećuje da su sukobi, surovost i nasilje u vrijeme »transformacije porodice«, tj. u prijelaznim oblicima između proširene porodice i nuklearne obitelji bili daleko izraženiji negoli u samoj proširenoj porodici. Usprkos patrijarhalizmu i svim njegovim poznatim manama ljudi su se držali zadane riječi i imali više povjerenja jedan u drugoga. To se izražavalo, na primjer, u posuđivanju novca »na pošten brk« bez ikakva pismena dokumenta pa čak i bez svjedoka. Takvo što u vrijeme mog djetinjstva više nije bilo moguće.

Naravno, s ovim razmišljanjima nisam iscrpio temu, ali se nadam da sam odgovorio na pitanje: Šolta neće potonuti sve dok budu sačuvani njezini ljudski i kulturni korijeni u svijesti novih naraštaja šoltanskoga podrijetla.

4. (Sub)kultura tradicionalnog društva : primjer Šolte

U ovom dijelu izlažem rezultate istraživanja kulture tradicionalne ruralne šoltanske zajednice objavljene pod naslovom »Sociologija svakodnevnog šoltanskog života« (Županov, 1990.).²

² Rad je objavljen u poglavlju »Narodni običaji i usmena predaja na Šolti« zbornika Otok Šolta (Mihovilović, 1990.).

4.1. Pozdravljanje

Prigodom susreta i mještana i stranaca obvezno je pozdravljanje. Pozdavlja onaj koji ide (prolazi), a otpozdavlja onaj koji sjedi ili radi (u polju). Ali moguć je i obrnuti redoslijed.

Norma pozdravljanja izražena je u izreci »Tovar projde mimo tovara pa zaruje, a kamo li da čovik projde mimo čovika a da se ne javi.« Ne pozdraviti, znači degradirati svoj status ispod statusa magarca. Za one koji ne pozdrave kaže se da idu »mužoduro« (obješena nosa) ili da »mužodrijaju«. Pretjerana mučaljivost inače je loša osobina. Za takvog mučaljivca se kaže da je »muslijanto«, pri čemu se misli da on smišlja neko zlo. Ali ni pretjerana glagoljivost nije poželjna, jer se za toga kaže da je balavac, tj. neozbiljan. Ženama je dopušteno više slobode da »protresaju« druge ljude i da glasnije viču, ali to je ujedno i atribut socijalne inferiornosti.

Javljanje u pravom smislu riječi može biti pozdrav, poput »Zdravo!« ili »Zdravi bili!«. No to je rezervirano za osobe višega statusa (učitelj, žandar) kao i za osobe koje dotični osobno ne poznaje (strance). Među samim seljacima pozdrav može biti (danas mnogo rjeđe) »Faljen Isus (i Marija)!«, na što se odgovara »Vazda budu!«. Ili će pozdrav ovisiti o dijelu dana u kojem se upućuje – »Dobro jutro!«, »Dobra večer!«, »Dobra noć!«. Međutim, norma ne propisuje formalno pozdravljanje – ona samo kaže da se treba »javiti«. Kako se javiti, ostavljeno je na volju samom pojedincu. To može naprosto biti »Ej!«, ili »Ala, vi tamo!«, »Uranili!« ili »Hladujemo!«. Može biti i pitanje »Ča radite?« ili »Di grete?«. Pitanje »Ča radite?« u pravilu je suvišno, jer prolaznik najčešće i sam vidi što onaj drugi radi. Odgovor može biti izravan opis rada, uz razlog zašto to radi »A, evo, san iša' zakopat maslinu da ne usahne«, ili može biti polušaljiv »A, evo, vežijen vinograd da ne pobigne« ili »A, evo, ga vežijen da ne bi poludi!«. Na pitanje »Di greš?« ili »Di ćemo?« odgovor može biti direktan i opisan »A, evo, gren na Laz da poberen onu smokvu«, a može biti i sasvim neodređen »A, evo, gremo za poslon«. Nije, dakle, propisano što se pita i što se odgovara, važno je da se izmijene komunikacijski signali.

Ne javiti se tumači se kao uvreda pa i neprijateljstvo. Čak i oni koji nisu u dobrim odnosima moraju se »javiti« jedan drugome.

Ako se prolaznik zaustavi da porazgovara, onaj koji radi prekinut će posao, i takav prekid može trajati dulje vrijeme. Pri tome će ga onaj koji radi ponuditi razvodnjenim vinom iz tikve ili boce, ili će zajedno zapaliti cigaretu.

4.2. Gostoljubivost i nudenje

Kada netko otvoreno nosi hranu ili piće, obvezan je ponuditi one koje susretne na ulici ili na putu. Ti drugi mogu ponudu uzeti ozbiljno, pa otpiti dobar dio vina iz vrča ili »pota« i time dovesti u neprikladnu nuditelja da mu ponestane hrane ili vina za njegove težake ili ukućane. Da bi se sačuvala norma gostoljubivosti a da bi

se nuditelj zaštitio od neprilika, postoji druga norma: da se ponuđeno mora odbiti. To odbijanje izražava se riječima »Fala, već sam pi'« ili »Fala, ka' da i jesan«. Te dvije norme spojene su zapravo u jednu »Tvoje je da ponudiš, a njegovo je da ne vazme«.

Međutim, pri posjetu nekome u kući (nečijoj kući) obvezno je uzeti – makar i simbolično – nešto od ponuđene hrane i pića. Hrana se još može odbiti (»nisam gladan«), ali odbijanje pića bilo bi uvredljivo. Normativni tretman hrane i pića razlikuje se u još jednom pogledu: ponuđeno jelo ne mora se pojesti do kraja, čak je i poželjno da se ostavi nepojeden komadić na tanjuru (»šoltanski bokun« ili »sramotni bokun«), ali nalivena čaša mora se ispiti dodna. To je znak prisnosti i povjerenja. Tako se u prenesenom smislu kaže za nekoga tko je rezerviran i dvoličan: »Taj je samo dopola zdile«.

Ali, ako netko bane u kuću za vrijeme objeda ili večere, tada vrijedi dvostruka norma: domaći će ga obvezno ponuditi »sidi k nam«, ali on mora odbiti, jer za njega jelo nije bilo predviđeno, odnosno prihvatit će se jela jedino ako je bliski rođak i prijatelj, ili ako domaćin posebno naglasi da ima jela dovoljno za svih.

4.3. Krađa

Normativni sistem sela štiti privatnu imovinu koja se sastoji u plodovima na njivi ili drvetu u šumi. Ipak krađa nije definirana kruto, u smislu da se svaki otrgnuti grozd ili ubrana smokva smatra krađom. Norma kaže: ako ubereš neke plodove uz sami međaš ili s gomile, dakle u blizini puta, i ako plodove pojedeš na licu mjesta, onda to nije krađa. Ali ako prokrstariš cijeli vinograd i ubrane plodove staviš u torbu i poneseš kući, onda je to krađa. Krađa je, dakle, dimenzionirana prostorno, kvantitativno i intencionalno. Prostorno, krađa je ako je obuhvaćena cijela parcela a ne samo njezin rub. Kvantitativno, krađa je ako se prisvoje plodovi u većoj a ne u manjoj količini. Intencionalno, krađa je ako se ubrani plodovi nose kući, tj. ako imaju i ekonomsku funkciju a ne samo da se utaži želja. Postoji još jedan aspekt krađe: to je lomljenje grana ili na drugi način oštećivanje stabla.

Smatra se poželjnim, ali nije norma, da se za berbe (na pr. bajama ili vinograda) manja količina plodova ostavi neobrana, a tada je svakome slobodno da to obe-re, što obično rade djeca ili maloljetnici. To je »palitak« ili »palitkovanje«. Postoji čak i uzrečica »Ko ne ostavi palitka, ne dočeka' Božića«. »Palitkovanje« je dakle dopušteno nakon što je domaćin obrao dotičnu kulturu. Neka vrsta palitkovanja dopuštena je i za ribolova, osobito ulova plave ribe. To se zove »kanjuš«. »Kanjušar« može izmoliti ili uzeti kilogram-dva plave ribe za vlastitu prehranu (nikako za prodaju).

4.4. Prosjačenje

Prosjačenje nije dopušteno domorocima (otočanima) ali je dopušteno strancima. Od domaćih ljudi prosjače samo oni koji su društveno deklasirani, pa i oni

obično nude neke usluge zauzvat (primjerice, cijepanje drva, premetanje gnoja i sl.). Ako im se išta daje bez protuusluge, čini se to na način da ih ponize. Međutim, postoji moralna obveza (norma) da se prosjaku-strancu nešto udijeli »na put božji«. Obično se daje kruh, ulje i druge namirnice, stara odjeća i obuća, rjeđe gotov novac. Ukratko, prosjaci moraju pripadati nekom drugom normativnom sistemu da bi uživali status »božjeg čovjeka«. To ne priliči stanovnicima sela i otoka, gdje se stanje krajnje nužde uvijek upisuje u grijeh i krivicu dotičnom čovjeku, jer su njegova situacija i okolnosti dovoljno poznate a da bi uživao status pravog prosjaka.

Izuzetno, kad trudna žena zatraži bilo što od jela ili pića, mora joj se dati. Tko ne da, dobit će na oku ječmenac!

4.5. Darovi

Darivanje je uobičajeno među srođnicima i kumovima. Kao i u svim agrarnim društvima, vrijedi pravilo strogoga reciprociteta. Ono se izražava u izreci »Izlij tuju kokošicu, veži svoju za nožicu«. Darovi se sastoje od poljskih plodina, poljoprivrednih proizvoda kao što su vino, ulje, prošek, rakija, bademi, smokve, ali mogu biti i u ribi, a daju se povodom blagdana patrona sela (kad srođnici iz jednog sela idu u goste srođnicima u drugo selo), ili povodom nekih događaja u ljudskom životu (rođenje, sklapanje braka, odlazak u vojsku, odlazak u posjet rodbini u gradu i sl.). Dar se mora uzvratiti ili u nekim dobrima, ili u novcu, ili u uslugama. Pri tome se uvijek teži održanju ekvivalentne razmjene. Neuzvratanje dara u ekvivalentnoj mjeri podložno je sankciji da prikraćeni darodavatelj »pripovidi«, tj. da u prisutnosti daroprimalca javno iznese što mu je sve dao. To se smatra veoma neugodnom sankcijom, i među takvim osobama dolazi do ozbiljnog animoziteta.

Posebno se darivaju djeca za Novu godinu (kada čestitaju »mlado lito«), i to tako da im njihovi rođaci i kumovi utiču (zadjevaju) metalne novčiće u jabuku. Daka-ko, ovdje nema nikakva reciprociteta između djece i odraslih.

4.6. Svadbeni običaji

Ako se ženi udovac, a to znači da se ženi po drugi ili treći put, dužan je platiti »klapačiju«. »Klapačija« se plaća tako da ženik iznese na ulicu dvadesetak ili više litara vina, koje ostali seljani piju besplatno. Nitko na Šolti ne zna pravo značenje (funkciju) toga običaja. Riječ je vjerojatno o koncepciji »ograničenog dobra«. Budući da su i žene, kao i sva ostala dobra, ograničeno dobro, normalno je da se muškarac ženi samo jednom ženom u životu. Onaj tko se oženi drugi put, dobio je dvije a ne samo jednu ženu u svom životu, čime je narušio socijalnu ravnotežu u zajednici. Stoga on mora nešto platiti kako bi se bar simbolično ponovno uspostavila ravnoteža u zajednici. On to plaća u vinu, koje se popije u veselom raspoloženju kako i priliči svadbi.

A što biva ako netko neće da se pokori tom običaju? Tada slijedi sankcija: ljudi se okupe oko njegove kuće pa mu cijelu noć udaraju u stare lonce i tave, dakle »klapaju«, odakle i naziv »klapačija«.

Veoma se rijetko događa da netko odbije platiti klapačiju. Čuo sam da se takav slučaj bio dogodio u Srednjem Selu između dvaju svjetskih ratova. Ženik je bio »Amerikanac«, tj. iseljenik koji je došao u »stari kraj« da se oženi. Kako je dobar dio života proveo u Americi, smatrao je da se ne mora pokoriti takvom glupom običaju da daje »nešto« za »ništa«. Uslijedilo je žestoko klanje, a pored toga u prozore su poletjele i kamenice. Netko je od ukućana izišao na prozor, i kamen ga je pogodio u glavu. I stvar je došla do suda! Ali je čak i sud uzeo kao olakotnu okolnost to što je riječ bila o starome seoskom običaju kojega ženik nije poštovao.

Drugi običaj izvire iz istog korijena, ali je kao »neozbiljan« prepušten djeci. Naime, kada »pirnjaci« krenu iz ckrve u kuću mladoženje, djeca im konopima na više mjesta prepriječte put. Da bi se put oslobodio, svadbari moraju djeci platiti u novcu, obično u sitnišu. Taj sitan novac (»sitnu paru«) nitko ne odbije platiti, i nitko se ne ljuti što je put prepriječen.

4.7. Pogrebni običaji

Kada pogrebna povorka dode s praznim lijesom pred kuću umrloga, i kada tijelo polože u lijes, tada se zatvoreni lijes posipa zrnjem žita, eda bi godina urodila. A kada lijes iznesu iz dvorišta, za njim se izlije kabao (»maštil«) vode, da voda odnese mrtvacu kako se više ne bi natrag vraćao.

U selu su u stara vremena bile po dvije-tri žene narikače, koje bi rodbina umrloga angažirala da o mrtvacu, njegovu životu, osobinama i djelima pjevaju improvizirane stihove. Te se pjesmice zovu »kancunete«. Žene iz obitelji umrloga morale su na dramatičan pa i drastičan način iskazivati bol i tugu: pored glasnog ridanja udarale su se šakama u glavu i čupale sebi kosu. Takvo se iskazivanje tuge uzimalo kao nešto što priliči – čak i u slučaju kada je mrtvac bio vrlo stara osoba čija se smrt ionako očekivala. Pitao sam jednu ženu zašto se tako ponašala, a ona je sa smijehom rekla: »Radi svita, da me ne ukaraju«. Drugim riječima, »svit«, tj. selo, zajednica očekivali su takvo ponašanje, a da je ono izostalo, uslijedila bi sankcija u obliku javnog neodobravanja i predbacivanja ili, kako se to na Šolti kaže, »ukaranja«.

Međutim, zanimljivo je da na pogrebu gorko plaču i žene koje nisu ni u kakvom srodstvu ili kumstvu s umrlim. One zapravo plaču za svojim već davno umrlim pokojnicima, pa mole novog pokojnika da pozdravi njihove mrtve tamo na drugom svijetu, ili plaču zbog svojih osobnih nedaća i frustracija. Jer na pogrebu padaju sve restrikcije na plač, koje inače postoje u svakodnevnom životu. Pogrebi su pravi festivali plača.

Nasuprot tome, muškarcima nije dopušteno plakanje, premda se i to ponekad dešava. Kao i u svakoj macho-kulturi, muškarac treba podnijeti bol stoički i dostojanstveno.

Govori se da za malim djetetom ne treba plakati, jer ono ide izravno u raj.

4.8. Poljoprivredni radovi i tradicija – »učitanje«

Početak i završetak raznih poljoprivrednih radova (u vinogradu, berba voća, sadnja leguminoza, kupusa, krumpira i sl.) bili su regulirani tradicijom. Postojao je i pandan suvremenim agrotehničkim rokovima. Kao orijentiri služili su razni crkveni blagdani, pa su se pojedini poslovi morali obaviti ili do tog blagdana, ili čak fiksno u određeni dan prije ili poslije toga blagdana. U vezi s tim bila su i određena vjerovanja o zriobi pojedinih kultura. Na primjer, vjerovalo se da određena podne na Malu Gospu (8. rujna) nema vina u grožđu, ali da toga dana poslije podne ima vina u grožđu. Kad sam jednom upitao zašto se bob mora saditi baš na Sv. Bibijanu, rekli su mi: »Tako učitaju«. Drugim riječima, tako veli tradicija, i o tome se ne raspravlja. Glagol »učitati« ima i drugo značenje: učiniti nekome »čare«. Upotreba istog glagola za čaranje i agrotehničke rokove ukazuje na zajednički korijen obiju aktivnosti: na magiju. Blagdani i sveci samo su prikrili prvobitnu pagansku magiju.

Danas »učitanje« pripada prošlosti. Zbog nestašice radne snage poljodjelski se radovi obavljaju kada tko stigne, a u »čare« ionako malo tko još vjeruje.

4.9. Sluge – problem akulturacije

Prije I. svjetskog rata seoski mladići iz Dalmatinske zagore dolazili su na Šoltu »za junaka«, tj. da rade kao sluge. Oni su bili integrirani u seosko gospodarstvo kao i drugi ukućani – što je karakteristično za patrijarhalni poredak, ali su radili za malu ili nikakvu nagradu, ponekad samo za jedne cipele. Između dvaju svjetskih ratova taj se običaj prorijedio, ali je još bilo takvih slučajeva. Kulturna razlika između Šoltanina i Vlaha bila je velika, ili su barem Šoltani tako vjerovali. Problem akulturacije vlašskog »junaka« ilustrira slijedeća anegdota.

Kad je neki »junak« nastupio službu, za večeru je pripremljen brodet od sitnih škrpunića. I dok su se ukućani gostili, »junak« uopće nije znao jesti tu koštunjavu ribu, pa je tu večer ostao gladan. Upitao je gazdu:

- Gospodaru, što je ovo?
- Ovo ti je milost božja, odgovori gazda.

Sutradan su imali »lazanje« (rezanci), pa se »junak« dosita najeo, ali kako nije poznao tu vrstu hrane, ponovo je upitao:

- Gospodaru, a što je ovo?
- Ovo ti je lazalo plazalo, odgovori gospodar.

Na to će »junak«:

- Gospodaru, lazalo plazalo po kući ti skakalo, a milost božja nikad ti ne došla u kuću!

4.10. Kolektivni radovi

Među kolektivnim radovima valja razlikovati: (1) rad »uzajmice«, (2) »fašina« ili kuluk i (3) rad na javnim građevinskim objektima.

Rad »uzajmice« odnosi se na kopanje vinograda ili okopavanje maslina i drugih kultura, pri čemu se dvije obitelji dogovore da će svi težaci iz obiju obitelji najprije raditi na imanju jedne a zatim druge obitelji. Tako se obavlja direktna »razmjena rada« i izbjegava plaćanje nadnica u novcu. Taj se aranžman osobito primjenjivao u berbi grožđa, kada je važno da se urod obere u što kraćem roku. Postoji i šaljiva uzrečica koja opravdava rad »uzajmice«: »Magarci se uzajmice češu«.

»Fašina« se obično odnosi na popravljivanje javnih putova. Svaka obitelj (a u šoltanskom društvu temeljna društvena jedinica je obitelj a ne pojedinac) treba da da jednog radnog obveznika za obavljanje takvog javnog posla, inače plaća globu. Obveznik može biti i muškarac i žena, pa se među njima vrši podjela rada: žene čiste put od travurine, drača i kamenja, a muškarci podgrađuju gomile i zidine. Podjela je rada elementarna i zasniva se na spolu. Početak rada označava se brecanjem zvona, na što se radnici počnu okupljati na seoskom trgu ili u nekoj ulici. Okupljanje traje po sat vremena pa i više, i tada se kreće na posao. »Fašina« se još naziva i »kuluk«, a i danas je obvezna (sankcionira je mjesna zajednica).

Za radova na građevinskim objektima (crkva, škola, bratska kuća, čitaonica i sl.) podjela rada složenija je: tu se razlikuju »meštri« (samouki zidari i tesari), »manavali« (nekvalificirani radnici koji dodaju kamenje i crijepove, miješaju žbuku i sl.), i ženska pomoćna radna snaga. Međutim, kako ne postoji rukovodilac (menadžer), to se »meštri« najprije moraju »usuglasiti« što i kako treba raditi. Pri tome svaki ima svoju ideju, svaki je »najpametniji«, pa se »usuglašavanje« obavlja kroz viku i psovke (dakako, psuju Boga i sveće, a ne jedan drugoga). Taj proces dugo traje, ali kad se jednom postigne konsenzus, posao krene i obično se u roku završi.

Neposredno nakon II. svjetskog rata izveden je u Srednjem Selu »prirodni« eksperiment s »kolektivnim poduzetništvom«. Naime, u vrijeme velike oskudice i besparice političko je rukovodstvo sugeriralo seljacima da sagrade i opale vapnenicu, te da prodajom vapna osiguraju potrebna sredstva. Paljenje vapna stara je šoltanska tradicija, i taj je tehnološki proces bio svima dobro poznat. Ali tko da pre-

uzme ekonomsku, »poduzetničku« stranu pothvata? Prije rata je, kao poduzetnik nastupao brodovlasnik koji je kreditirao proizvodnju vapna, otkupljivao i prodavao proizvod. Organizaciju posla preuzimao je ortakluk, od nekoliko porodica s dovoljno muške radne snage, a ti su ortaci unajmljivali majstore za gradnju i paljenje, te masovnu radnu snagu za branje i prijenos »buška«. Za prijenos »buška« unajmljivale su se masovno žene (»fraškarice«). Ortaci su bili posrednici između vlasnika broda (poduzetnika) i najamne radne snage. Oni su bili neka vrsta supkontraktora.

U prvim poratnim danima brodovlasnici su bili iščezli, jer su im brodovi bili dijelom potopljeni i oštećeni a dijelom rekvirirani za vojsku, pa je sada sugerirano seljacima da selo preuzme poduzetničku funkciju. Nakon izvjesnog kolebanja to je i prihvaćeno i sada je, pored tradicionalne tehničke podjele rada (majstori koji grade, žegači, podavači, privukači, »fraškarice«), izabrano nekoliko ljudi koji su vodili knjige i račune te nabavljali potreban materijal. Ali svi ti »neproizvodni« poslovi obavljali su se navečer poslije rada, i za njih se dobivala posebna nadnica. Inače svi su »kolektivni poduzetnici« radili u »proizvodnji«. Eksperiment je uspio, a ljudi su se čudili kako su im ispale visoke nadnice (u odnosu na tradicionalno mjerilo: 100 kg vapna jedna nadnica). Naravno, sav proizvod (u novčanom obliku) podijeljen je »poduzetnicima«, nije bilo nikakvih dažbina niti je brodovlasnik dobio svoj dio. Taj se eksperiment nije održao, jer su se ponovo pojavili brodovlasnici, a njihova organizacija posla bila je ipak jednostavnija od »kolektivnog poduzetništva«. Osim toga takva je organizacija posla bila tradicionalna.

4.11. Tradicionalna medicina i zdravstvena prosvijećenost

U okviru tradicionalne seoske medicine u selu je, isključimo li popa koji je »liječio« svojim molitvama i blagoslovima, djelovala i »čarovnica« koja je »liječila« bajanjem, a djelovalo je i nekoliko medicinskih »specijalista«: babica (samouka) za porodaje (premda se nerijetko porođaj zbivao u polju ili u šumi), žena za masažu (osobito ukočenog vrata – »guštera«), i muškarac – »specijalista« za namještanje slomljene kosti noge ili ruke (obično je izrađivao ili popravljao samare). Tu je bila i žena koja je liječila bolesnu stoku. Kako vidimo, tradicionalna medicina bila je feminizirana, osim »kirurgije«. Naprotiv, općinski liječnici bili su isključivo muškarci.

Tradicionalna »farmakopeja« obuhvaćala je primjerice: vrtni pelin, ivu, kadulju, kamilicu, troskot i još neke trave za izvlačenje gnoja iz čira, te med, češnjak i sljez. Nadalje, tu je bila i zečja kožica na koju se sipao papar i rakija (za liječenje išijasa, lumbaga, raznih upala), maslinovo ulje za lijevanje u uši (toplo) ili za masažu, emulzija maslinova ulja i filtriranog živog kreča (za opekline), vino (za slabokrvnost), rakija za masažu (osobito za natučena mjesta), ocat od lavande (nesvjestica, želučane smetnje), mlijeko dojilje za liječenje bolesti uha (»zamušti«), te pijavice. Kod fraktura zavoji su se pravili od filca i učvršćivali bjelanjkom od jaja.

Postojao je i cijeli niz pogrešnih vjerovanja: primjerice, da vino liječi srčane bolesti; da je mala tarantela otrovna, i ako upadne u lonac, svi će se otrovati; da pri proljevu treba davati mlijeko a ne čaj, što je rezultiralo velikim pomorom male djece u ljetnim mjesecima. Samo zato što nisu znale da pri proljevu treba davati čaj, neke su žene izgubile i petero djece. Proljev bi započeo za ljetnih vrućina u srpnju, a djeca su umirala u kolovozu. Otuda i uzrečica »Lunj (srpanj) ih izlita, a agust im dindilika (zvoni, breca)«. Tek kada su žene naučile osnovne stvari o djetetu za vrijeme proljeva (a to su naučile jedna od druge, pri čemu je to jedna negdje čula ili pročitala), prestao je pomor djece.

Pojavljivala se i jedna bolest koju su tadašnji liječnici poricali – a to je »gušter« ili naglo ukočenje vrata. Tada je trebalo zvati ženu koja zna »trti guštere« da sanira to ukočenje. Kako sam i sâm jednom dobio »guštera«, smatram da je ta bolest bila stvarna a ne izmišljena.

4.12. Običajno pravo i stav prema pravosuđu

Svaka seoska zajednica imala je svoj sistem običajnog prava, tj. norme koje su vrijedile pri sklapanju pravnih poslova. Stoga su se pravni poslovi sklapali bez posredovanja pravosuda i državnih upravnih organa, izravnom pogodbom među strankama. U starije doba novac se posuđivao »na pošten brk«, tj. bez ikakve isprave i svjedoka. Na sličan način dijelila su se imanja ili obavljala razmjena jedne parcele za drugu. Ipak s vremenom su se i ti poslovi počeli sklapati u pismenom obliku, i uz potpis dvaju svjedoka.

Međutim, ovdje postoje i rudimentarne pravne institucije. Na primjer, u selu postoji specijalizirani arbitar za podjelu imanja, koji obavlja diobu među zavadenim ukućanima i sačinjava diobeni list koji potpisuju stranke i svjedoci, a isto tako postoje i specijalizirani vještaci za procjenu poljske štete (»stimaduri«).

U tradicionalnoj seoskoj zajednici na Šolti postojale su i rudimentarne upravne institucije: to su glavari sela i »rundari«, neka vrsta nenaoružane seoske policije.

Dakako, Šoltani su se po potrebi obraćali i državnim upravnim i sudskim tijelima. Najčešće je to značilo obratiti se općini prijavom protiv nekoga (»pozvati ga na opjenu«) ili, nešto rjeđe, tužiti ga sudu (»ulisti u pravdu«). Nema podataka o tome koliko su se Šoltani parničili (»pravdali«), i jesu li bili imalo »pravdaši« uspoređujući ih sa seljacima iz Hrvatskog zagorja. Međutim, seosko »javno mnijenje« bilo je odlučno protiv parničenja. Vjerovalo se da suci i advokati otežu parnicu sve dok iz stranaka ne iscijede i »posljednju paru«. Tako sam čuo priču da su se dva seljaka parničila oko jedne smokve što je rasla u samom međašu između njihovih parcela. Parnica je trajala 25 godina, a onda im je sudac rekao da je najbolje da smokvu iskopaju i da se time spor završi. Stav prema pravosuđu izražava se u izreci: (Sud) »koga nade prava, ne pusti ga zdrava; koga nade kriva, ne pusti ga živa«.

4.13. Kolonat i solidarnost

Šoltani su bili koloni splitske općine sve do početka XX. stoljeća, kada su se sami otkupili uglavnom novcem što je pristizao iz Amerike. Sjećanje na kolonat živjelo je u narodu još dugo vremena. Tako je 1927. održana u Grohotama javna priredba na otvorenom prostoru, u kojoj je prikazano nasilje »sagumara« (egzekutora) kako željeznim šipkama buše stogove slame tražeći u njima skrivene plodine. Među »sagumarima« koji su bili malo nagaravljeni i obučeni u čudne haljine, isticao se njihov vođa s dugom sijedom bradom i puškom obojenom vinom – Paško Rigi.

O kolonatskim odnosima valjalo bi pisati na temelju dokumenata i arhivske građe. No mene više interesiraju reakcije seoske zajednice na taj teror.

Naime, »sugumari« su u selima imali svoje denuncijante, tzv. »subaše« koji su im otkrivali gdje su pojedinci sakrili poljske plodine. Da bi zajednica kaznila i obeshrabrila takvo »izdajničko« ponašanje, u pravila seoske bratovštine u Srednjem Selu unijeta je odredba koja subašama zabranjuje korištenje »komunske« šume, pašnjaka i javnih voda. Ali ta se odredba nije dugo održala – poništio ju je biskup prigodom obilaska Srednjeg Sela. Tako je crkvena vlast blokirala seosku solidarnost i sankcije prema »kolaboracionistima«.

4.14. Zle sile – stav i filozofija

Čuo sam da je u davno vrijeme nekadašnji župnik Poljak Pienta otesao svoju crnu halju dok je hodao. Kada su ga seljaci pitali zašto to čini, odgovorio je: »Da me se zlo ne primi. Kada biste Vi samo znali po čemu hodate, zgrozili biste se«. Župnik je izrazio vjerovanje da je svijet pun zla, da je čovjek okružen zlim silama. Zbog vjerovanja u zle sile noću su se usred ljeta zatvarali prozorski kapci, da ne bi zlo ušlo izvana. Ljudi su radije trpjeli užasnu vrućinu u kući negoli da se izlože zlu.

Popis tih zlih sila bio bi dugačak. Pored »kozlaka« (vukodlaka) postojao je macinorgo, pa macić (koji je nekad mogao biti koristan ribarima), mrtvičine (vezane uz porod djeteta), vile i vilenjaci, vještice (vještice donose tuču i jedu malu djecu) i vješci, surudica i križalina (koja blokira batove zvona za vrijeme nevere i time onemogućuje zaštitu od tuče), te razne druge »prikaze« i »sablazine«. Ta strašila djeluju noću (od pola noći do zore), ali i za ljetne sijeste od 12 do 15 sati, kada užareno kamenje bliješti sablasnom bjelinom. Mrtvac se pojavljuje u bijeloj plahti, tako da bijela boja više plaši od crne.

Kakav stav zauzeti prema zlu, kako se zaštititi od njega? Ovdje nas ne zanimaju neki specifični (magični) oblici »zaštite« (znak križa, opisati oko sebe krug štampom u koji zlo ne može prodrijeti, čarobna slova – »Salamunovo slovo« slično petokraci zvijezdi, glogov kolac za vukodlaka – postojao je i poseban specijalist

za probadanje vampira, tzv. »biričelo« i sl.). Nas ovdje zanima opći stav i filozofija prema zlu. Taj stav ilustriraju dvije priče.

Prva priča zbiva se u uvali Poganice, gdje su seljaci (bilo je to prije pojave filoksera) krčili zemlju za vinograd. Kako je ta lokacija vrlo udaljena od sela, tamo su seljaci sami spremali jelo i noćili u malim pastirskim kolibama. »Jednu večer – pričao je Roko – dok smo večeravali, navalili su miševi u tolikom broju da se nismo mogli braniti, skakali su nam preko tanjura. Ovo nije dobar znak, rekao je Roko, na što je njegov kompanjon procijedio: miševi ko miševi. Kad smo legli spavati u kućicu i stavili granu česvine na vrata, onaj drugi je odmah zahrkao, a meni se ne da zaspati. Kad evo ti jednom od Bačotove ograde konji i kola, idu preko gomila i pod njima se sve ori. Bio je to macinorgo. Ja štipljem svoga kompanjona, ali on se ne može probuditi. Kad je to došlo pred vrata od kućice, onda je stalo. Kompanjon se probudio, ali više nije bilo ničega. I opet on zaspao, a ja ne mogu spavati. Kad li evo ti opet konji i kola, šušur, došlo pred vrata i opet zamuklo. Kad je macinorgo i po treći put počeo oriti gomile, ja sam mu zapljunuo: Plju, nakazo! I na to se sve umirilo, više se nije pojavljivao.«

Druga je priča o Šimiću, otresitom, hrabrom i agresivnom čovjeku. On se jedne noći vraćao iz Grohota u Srednje Selo, i kada je došao do ograde oko crkve i groblja, spazi nekog diva kako sjedi na zidu od groblja a noge mu prepriječile put sve do drugog zida. Šimić ga je prepoznao: »A to si ti, Jerceže, boga li ti tvo-ga! Makni te noge da projdem«. Tada se div osovio na noge i uhvatio u koštac sa Šimićem. Šimić je hrabro napadao i pokušavao ga zgrabiti za grlo. Ali nije mogao, jer je divova koža bila sluzava, pa su mu ruke opuzle. Div je temeljito izlomio Šimića, tako da je ovaj nakon nekoliko dana umro.

U osnovi tih priča počiva životna filozofija prema kojoj se zlu ne može suprotstaviti silom, nego ga treba »zapljunuti«, tj. prezreti. Dakle, jedino ako prezreš zlo, možeš mu se othrvati.

Literatura

1. Barbarić-Krešić, Anamarija (1992.): Zadruga Dujmović (Bulicevi) : grad Hvar. – U: Željko Obad (ur.): **Seljačke obiteljske zadruge : izvorna građa za 19. i 20. stoljeće**. Sv. 2. – Zagreb : Otvoreno sveučilište, str. 9–20.
2. Erlich, St. Vera (1964.): Porodica u transformaciji. – Zagreb : Naprijed, 490 str.
3. Erlich, Vera St. (1978.): U društvu s čovjekom : tragom njegovih kulturnih i socijalnih tekovina. – Zagreb : Liber, 401 str. – (Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu = Manualia Universitatis studiorum Zagrabien-sis)
4. Kovačević, Josip (2000.): Obiteljska zadruga plemenitih Kovačevića. – Velika Gorica : Pučko otvoreno učilište Velika Gorica, Odjel za kulturu, 170 str. – (Biblioteka Albatros. Posebno izdanje ; knj. 16)
5. Mandić, Oleg (1974.): Rodbinske zajednice u evolucionoj shemi društvenih odnosa. – **Sociologija sela**, Zagreb, 12 (1974) 43: 53–62.

6. Mead, Margaret (1935.): Sex and Temperament in Three Primitive Societies. - New York : The New American Library of World Literature, Inc. Vidjeti također prijevod: Spol i temperament u tri primitivna društva. - Zagreb : Naprijed, 1968., 325 + [2] str.
7. Nash, Manning (1966.): Primitive and Peasant Economic Systems. - San Francisco : Chandler Publishing Company, VIII, 166 pp. - (Chandler Publications in Anthropology and Sociology)
8. Neil, Alexander S. (1960.): Summerhill : A Radical Approach to Child Rearing. - New York : Hart Publishing Co. Vidjeti također prijevod: Slobodna deca Samerhila. - Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1980., 296 + [2] str. - (Biblioteka XX vek ; 39)
9. Obad, Željko (ur.) (1992.): Seljačke obiteljske zadruge : izvorna grada za 19. i 20. stoljeće. Sv. 2. - Zagreb : Otvoreno sveučilište, 144 str. - (Publikacije Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta ; 5)
10. Otok Šolta : monografija (1990.) / autori Mladen Andreis, Ivo Blagačić, Frane Buktenica, Dobroslav Elezović, Miro A. Mihovilović et al. ; urednik Miro A. Mihovilović. - Zagreb : vlastita naklada, 280 str.
11. Pavličević, Dragutin (1989.): Hrvatske kućne zadruge : 1. dio : do 1881. - Zagreb : Liber ; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 368 str. - (Biblioteka znanstvenih radova)
12. Puljiz, Vlado (1992.): Porodične zadruge i proces modernizacije hrvatskog društva. - **Sociologija sela**, Zagreb, 30 (1992) 1/2 (115/116): 147-154.
13. Rafferty, Max ; Culkin, John ; Montague, Ashley ; Ames, Louise Bates, et al. (1970.): Summerhill : For and Against. - New York : Hart Publishing Co. Vidjeti također: Summerhil - za i protiv. - Beograd : Prosveta, 1982., 199 + [1] str. - (Biblioteka XX vek ; 57)
14. Rudan, Pavao ; Angel, J. Lawrence, et al. (1987.): Antropološka istraživanja istočnog Jadrana. Knj. 1: Biološka i kulturna mikrodiferencijacija seoskih populacija Korčule i Pelejšca. - Zagreb : Hrvatsko antropološko društvo, XII, 231 str.
15. Sicard, Emil (1974.): Razmišljanja o postojanju i konceptu kućnih ekonomskih zajednica. - **Sociologija sela**, Zagreb, 12 (1974) 43: 28-52.
16. Stojsavljević, Bogdan (1974.): Neki podaci o kućnim zajednicama i njihovu raspadanju. - **Sociologija sela**, Zagreb, 12 (1974) 43: 63-70.
17. Supek, Olga (1987.): Transformacija patrijarhalnih odnosa : od zadruge do neolokalnosti u Jaskanskom prigorju. - **Etnološki pregled**, Beograd, (1987) 22: 49-59.
18. Tomašić, Dinko (1937.): Društveni razvitak Hrvata. - Zagreb : Hrvatska naklada, 128 str.
19. Utješenović-Ostrožinski, Ognjeslav (1988.): Kućne zadruge : Vojna krajina. - Zagreb : Školska knjiga, 279 str. - (Biblioteka Povijesna istraživanja)
20. Vukmanović, Jovan (1973.): Oblici, struktura i prava članova kućnih zajednica u Konavlima. - **Etnološki pregled**, Beograd, (1973) 11: 85-90.
21. Županov, Josip (1990.): Sociologija svakodnevnog šoltanskog života. - U: Miro A. Mihovilović (ur.): **Otok Šolta : monografija**. - Zagreb : vlastita naklada, str. 196-200.

Josip Županov

Croatian Academy of Sciences and arts, Zagreb, Croatia

Traditional society and its (sub)culture – the island of Šolta an ideal unit: an approach to the traditional island society research

Summary

This paper belongs to social history, which hasn't been much dealt with by Croatian sociologists. Giving the survey of social and cultural identity of inhabitants of Šolta, the author tries in the first place to give the answer to the question do the people born on Šolta recognize and consider it in their everyday life as a »culture system« (the way of living), and then he states the main components of the traditional society and the everyday life of Šolta in such a society. The present paper represents a subject-matter and methodological novelty in author's work and sheds a completely new light on his work: the scientist who has whole his life been involved in modern society issues presents himself as an excellent analyst of traditional society. The paper is even more interesting and relevant as the issue of knowing socio-cultural roots and awaking the interest for them among the young generation is very difficult task since the roots of Šolta are competing with the American pop-culture and it is very hard to get relevant information on what Šolta used to look like (a hundred years ago).

In his work Županov retroactively applied the same method the Western social anthropologists used in their researches of the so-called »primitive tribes« of the Pacific islands. The difference in their procedures is in the fact they came to the island, lived there the same way the natives did and participated in their rituals and other activities, they made notes of their observations and after having returned to their respective universities, they analysed the data collected by means of theoretical analytic instruments of their profession. Unlike them, Županov was born on the island of Šolta, he learned the local idiom, participated in various activities on the island and then processed the data collected in sociological software. The author's remarks on family co-operatives on Croatian islands and on the mainland, the traditional society survey by means of six concentric circles (in case of Šolta these circles would be the following: an individual, his/her biological family, his/her broader family – before its decay, the local community, i.e. the village organized as fraternity, the Commune of Split and the Austro-Hungarian monarchy) identifying the mechanisms of social integration and the Catholic Church as the basic integration structure, make this work even more interesting. Detailed analysis of the (sub)culture of Šolta, in the first place its normative system, which was published in 1990 in the miscellany-monograph *Šolta*, makes the second part of this work.

Key words: family co-operatives, traditional society, normative system, (sub)culture, Šolta.

Received on: 27th November 2001

Accepted on: 15th December 2001

Josip Županov

Académie Croate des Sciences et des Arts, Zagreb, Croatie

Société traditionnelle et sa (sub)culture: Šolta – en tant qu'unité idéale: Approche de la recherche sur la société traditionnelle des îles

Résumé

Cet article est du domaine de la sociologie historique que les sociologues croates traitent très peu. En écrivant sur l'identité sociale et culturelle des habitants de Šolta, l'auteur s'efforce, premièrement, de répondre à la question: les personnes nées à Šolta connaissent-elles et considèrent-elles dans la vie quotidienne Šolta comme un «système culturel» (mode de vie), puis il expose les composantes essentielles de la société traditionnelle et de la vie quotidienne de Šolta dans une telle société. Cet article est une nouveauté méthodologique et du sujet dans l'ensemble des ouvrages de Županov et il nous permet de le découvrir sous un jour nouveau: un scientifique qui, toute sa vie, a étudié la société moderne, se présente comme analyste de premier ordre de la société traditionnelle. Le texte est d'autant plus intéressant et pertinent que le problème de la connaissance, à savoir de l'éveil de l'intérêt pour les racines socio-culturelles sera une tâche particulièrement difficile en ce qui concerne ceux qui font partie de la génération la plus jeune, car les racines de Šolta sont en concurrence inégale avec la pop culture américaine et parce qu'il est difficile de se procurer des informations sur Šolta telle qu'elle était autrefois (il y a 100 ans).

Županov a écrit son article en appliquant rétroactivement la même méthode que celle au moyen de laquelle les anthropologues sociaux occidentaux étudiaient les «tribus dites primitives» sur les îles du Pacifique. La différence est qu'ils étaient venus sur l'île, qu'ils vivaient de façon semblable à celle des autochtones et participaient à leurs activités rituelles et autres, qu'ils notaient les résultats de leurs observations et, de retour à leur université, ils analysaient les données recueillies à l'aide des instruments théoriques analytiques de leur spécialité, tandis que Županov est né à Šolta; il a étudié l'idiome local, puis il a participé à diverses activités sur l'île et, à présent, il fait passer les informations recueillies à travers le filtre du «software» de la sociologie. Sont particulièrement intéressantes les mentions de l'auteur sur les coopératives familiales sur les îles et dans la partie continentale de Croatie, la représentation de la société traditionnelle au moyen de six cercles concentriques (dans le cas de Šolta, ces cercles étaient: l'individu, la famille biologique dont l'individu fait partie, la famille élargie – avant sa dissolution, la communauté locale, à savoir le village, organisée comme une confrérie, la commune de Split et la monarchie austro-hongroise) avec l'identification des mécanismes d'intégration sociale et de l'Église catholique en tant que structure d'intégration de base. La seconde partie de l'article présente une analyse minutieuse de la (sub)culture de Šolta, en premier lieu son système normatif, lequel a été publié en 1990 dans le recueil-monographie *Šolta*.

Mots-clés: coopératives familiales, société traditionnelle, système normatif, culture, Šolta.

Reçu: le 27 novembre 2001

Accepté: le 15 décembre 2001